

PALEO- AKTUEEL

7

RuG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1996, Vakgroep Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RuG

Omslag: opgraving aan de Minnemastraat, Leeuwarden

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen

mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Vakgroep Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0632 7

PALEO-AKTUEEL

7

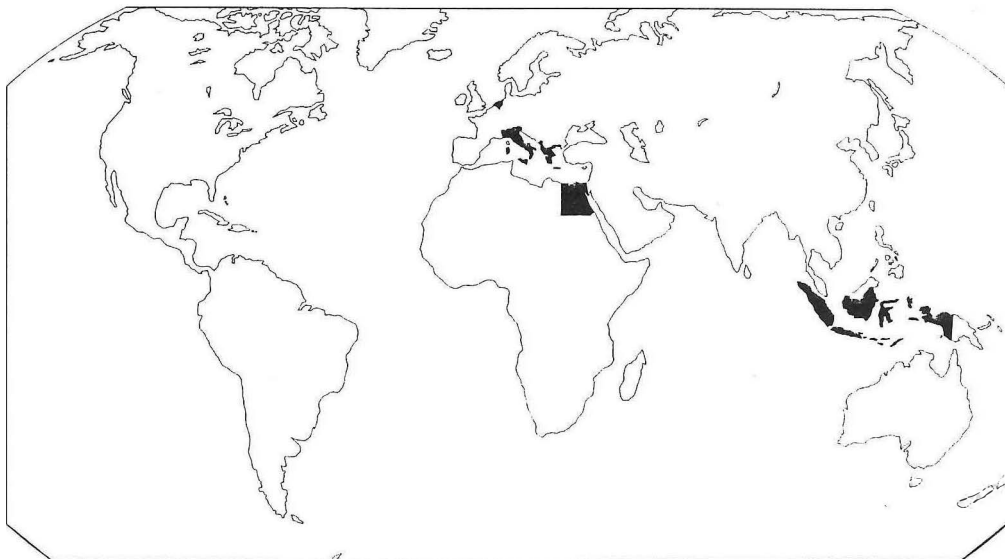
redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos
Otto H. Harsema

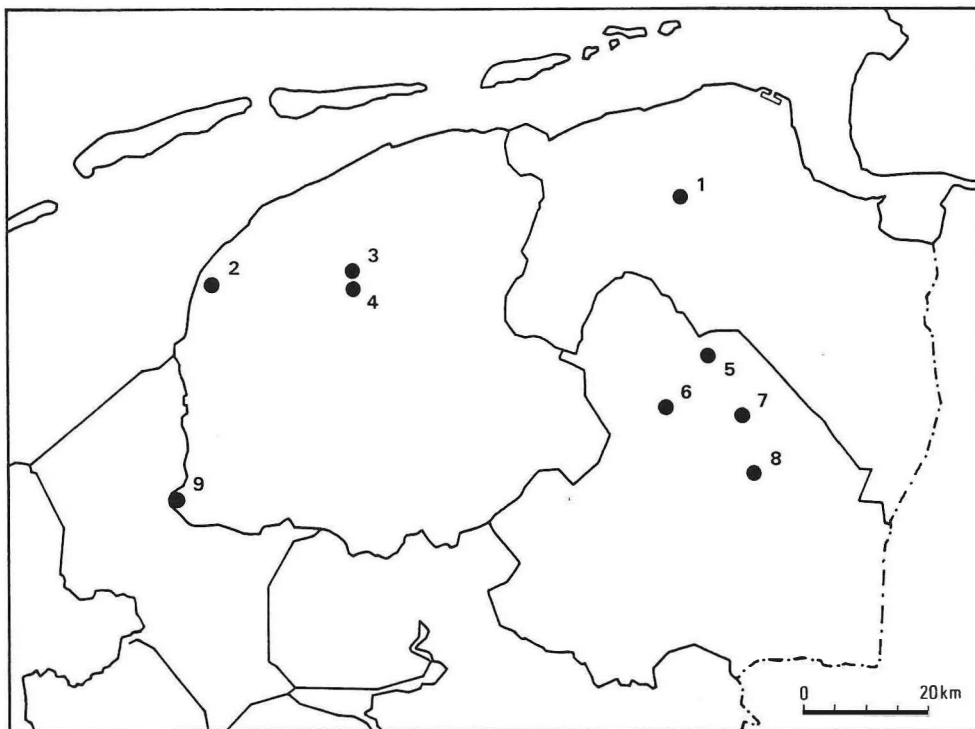
Vakgroep Archeologie

Groningen, 1996

In deze aflevering: Egypte, Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Bedum; 2. Wijnaldum; 3. Leeuwarden; 4. Goutum; 5. Schipborg; 6. Peelo; 7. Gieten; 8. Borger; 9. Stavoren.

INHOUD

VOORWOORD	8
D. STAPERT Vuistbijlen: raadselachtige werktuigen uit de Oude Steentijd	9
M.J.L.Th. NIEKUS Het middenpaleolithische vondstcomplex van Nieuwegein (Utr.)	14
D. STAPERT Een veldarcheoloog te fiets: Jan Klaas Boschker (1935-1995)	18
D. STAPERT & G. BOEKSCHOTEN ‘The answer is blowing in the wind’: naar dynamische modellen van steentijdnederzettingen	20
L. JOHANSEN & D. STAPERT Compacte vuursteenconcentraties: werd er iets gemaakt of iets weggegooid?	25
J.M. PASVEER & G.J. BARTSTRA Naalden in de hooiberg. Verslag van een opgraving in Kria, de Vogelkop, Irian Jaya, Indonesië	30
R. BAKKER Op weg naar een nieuwe visie op de <i>landnam</i> ?	34
J. SCHONEVELD Een transhumance in Egypte	40
O.H. HARSEMA De bronstijd als spiegel voor modern Europa: gezochte vergelijking of gouden greep?	43
P.B. KOOI Nederzettingssporen uit bronstijd en ijzertijd op de Daalkampen te Borger (Dr.)	49
M.C. GALESTIN & M. KLEIBRINK Wijgeschenken voor de godin	52
O.H. HARSEMA Het dwarshuis, een eigen Noordwesteuropees bouwprincipe, en zijn betekenis	57
Y. DIJKSTRA, R. REINDERS, V. RONDRI & S.J. TUINSTR De zuidoostpoort van Hellenistisch Halos	62

A. BAKKER & R. REINDERS	
Tetradrachmen en tetrobolen; een muntvondst in Nieuw Halos	66
W. PRUMMEL	
Van beesten, bikkels en weekdieren: zes huizen in Hellenistisch Halos (Griekenland)	70
P. ATTEMA	
Romeinse kolonisatie ten zuiden van Rome (2): de Albano survey	74
J.M. BOS & A. JAGER	
Een terpzool in Goutum-Noord (Fr.): weer raak	79
D.A. GERRETS, A. HEIDINGA & J. DE KONING	
Over oude en nieuwe Friezen. De komst van migranten naar de terp Tjitsma bij Wijnaldum (Fr.)	82
J.M. BOS & J. ZIJLSTRA	
Middeleeuwse fibulae: Wijnaldum in Fries perspectief	86
P.B. KOOI	
Bedum (Gr.), wierde, veenterp, dijkdorp?	88
P.B. KOOI	
Huisinge, een erf in het middeleeuwse Peelo (Dr.)	91
J.M. BOS, Y. DIJKSTRA & J.P. DE ROEVER	
Minnemastraat, Leeuwarden (Fr.): de stadsterp Nijehove-Zuid	94
O.H. HARSEMA	
Het raadsel van de grote gaten van Schipborg (Dr.) na 75 jaar opgelost?	98
A. UFKES	
Archeologie en cultuurhistorie van de essen in de provincie Drenthe	103
J.M. BOS & G.J. DE LANGEN	
Vooronderzoek naar het blokhuis van Stavoren (Fr.)	106
J.T. ZEILER	
Een kalkoense hen en ander gevogelte uit Den Haag	110
H. BUITENHUIS & A.F.L. VAN HOLK	
Botten aan boord	113

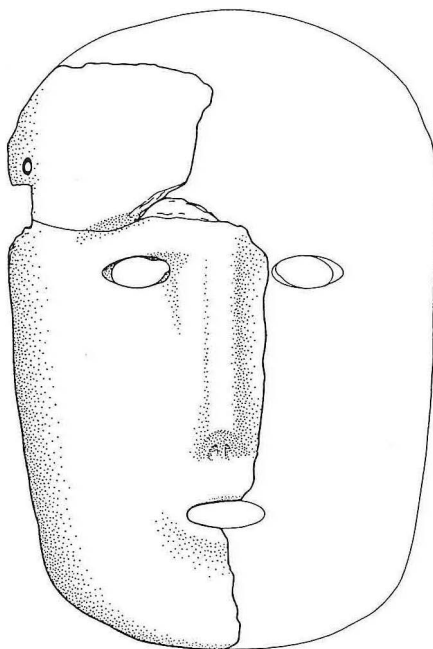
In deze zevende aflevering van *Paleo-aktueel* komen onderzoeksactiviteiten uit 1995 van de Vakgroep Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen aan bod. Een gedenkwaardig jaar: onderwijs en onderzoek vergden het nodige improvisatietalent; de bibliotheek verdween in containers; kamers en collegeruimten moesten diverse keren worden ontruimd; verhuizers waren steeds druk in de weer. De gebouwen van het voormalige Biologisch-Archaeologisch Instituut aan de Poststraat en de Broerstraat werden grondig verbouwd, om vanaf 1996 aan de Prehistorici en de Mediterraan Archeologen onderdak te bieden.

Het gebouw verloor zijn museumfunctie. Tentoonstellingsruimten werden verbouwd tot werk-kamers. In de tuin vonden 'opgravingen' plaats, samenhangend met de verwijdering van olietanks en vervuilde grond.

In 1996 kan de vakgroep groeien naar eenheid en zijn nieuwe gezicht laten zien. De afbeelding bij dit voorwoord toont het gezichtsmasker uit Middelstum in zijn nieuwe gedaante. Een voorwerp uit mediterrane traditie gevonden in een prehistorische context. Onlangs vond Ernst Taayke tussen de opgeslagen scherven van deze oude BAI-opgraving een bijpassend fragment.

'Een nieuw gezicht'; een goed motto voor 1996.

Reinder Reinders

TETRADRACHMEN EN TETROBOLEN; EEN MUNTVONDST IN NIEUW HALOS

Adriana Bakker en Reinder Reinders

Een enorme eik, *velanidiá*, is een opvallend element in het boomarme landschap van de vlakte van Soúrpi-Almirós in Thessalië. De boom staat juist buiten de ommuring van de Hellenistische stad Nieuw Halos. De benedenstad was omgeven door een 2,8 km lange muur, ruim 3 m breed, ongeveer 6 m hoog en om de 40 m versterkt met 12 m hoge torens, ongeveer 70 in getal. Vlak bij de grote eik trekt een bult met bouwresten van de ommuring de aandacht: de Zuidoostpoort van de stad. Tot voor kort waren de resten van de Zuidoostpoort, onbereikbaar voor landbouwmachines, goed beschermd, maar de laatste jaren zijn diepe gaten in de heuvel gegraven. Bij oppervlakkige beschouwing lijkt de heuvel op een grafheuvel van grote afmetingen en heeft zodoende de aandacht van schatgravers getrokken.

De datering van het einde van de bewoning van de stad is bekend dank zij een omvangrijke reeks munten, afkomstig uit de opgravingen van zes huizen binnen de stadsmuren. Uit de muntvondsten blijkt dat de stad rond 265 v.Chr. tijdens de regering van de Macedonische koning Antigonos Gonatas is verlaten, waarschijnlijk na een aardbeving. In 1995 is een begin gemaakt met de opgraving van de Zuidoostpoort. Daarbij is vastgesteld dat men ook na de verwoesting van Nieuw Halos nog enige decennia in het poortgebouw heeft gewoond (Dijkstra et al., deze bundel).

In een proefsleuf achter de muur, juist buiten het poortcomplex, kwam een kleine muntschat te voorschijn, bestaande uit 15 zilveren munten. Tot op zekere hoogte was dit een verrassing, omdat sinds het begin van het onderzoek van Hellenistisch Halos in 1976 slechts vijf zilveren munten waren gevonden. De munten lagen bij elkaar, ongeveer 30 cm onder het oppervlak, op een plaats waar door illegale gravers een kuil was gegraven. Waarschijnlijk is de muntschat verstopt of verloren tijdens de bouw van de

stadsmuur. Na het verval van de muur en het losraken van stenen van de onderbouw zijn de munten met de muurvulling achter de muur terecht gekomen. Aan de hand van de samenstelling van de muntschat zullen we nagaan wat de betekenis ervan is.

Samenstelling van de muntschat

De muntschat bestond uitsluitend uit zilveren munten; ze zijn kort beschreven in tabel 1. Het eerste dat opvalt is de variatie in denominaties (muntwaarden). In de muntschat komen tetradrachmen voor van Ephesos en Tenos, naast didrachmen van Tenos en Karystos, drachmen van Alexander de Grote, een hemidrachme van Boiotia, en tetrobolen van Histiaia. Een dergelijke samenstelling past niet bij een *saving hoard*, een muntschat waarbij het kapitaal van de oorspronkelijke eigenaar gedurende een reeks van jaren is bijeengespaard, voordat het geld in tijd van gevaar is verstopt of verloren is geraakt. Een *saving hoard* bestaat meestal uit grote denominaties of een groot aantal munten van een denominatie. In dat geval zou men bij de muntschat van de Zuidoostpoort een groter aantal tetradrachmen en didrachmen hebben verwacht of een groot aantal drachmen.

Een aantal van vijf denominaties, waaronder tetrobolen, past beter bij een *emergency hoard*, het kapitaal dat de eigenaar bij zich had op het moment dat hij, bij plotseling onraad, zijn geld heeft verstopt of bij toeval heeft verloren. De vondstomstandigheden lijken erop te wijzen dat de eigenaar zijn geld heeft verloren tijdens de bouw van de stadsmuur. De vulling lijkt geen goede plaats om een kapitaal te verstoppert en evenmin lijkt het om een bouwoffer te gaan.

De samenstelling kunnen we ook vergelijken met die van andere muntschatten uit Thessalië die uit dezelfde periode dateren: het einde van

Tabel 1. Samenstelling van de muntschat, gevonden bij de opgraving van de Zuidoostpoort.

1-2	Alexandros III. Vz. Heracles in leeuwehuid. Kz. Zeus op troon, met een adelaar in zijn rechter- en een scepter in zijn linker hand. Drachme.
3	Boeotia. Vz. Boeotisch schild. Kz. Kantharos. Hemidrachme.
4-9	Histiaia. Vz. Hoofd van een Maenade. Kz. Nymf Histiaia op achterschip. Tetrobool.
10	Chalkis. Vz. Vrouwehoofd. Kz. Vliegende adelaar, met een slang in de bek. Drachme.
11-12	Karystos. Vz. Koe met kalf. Kz. Haan. Didrachme.
13	Tenos. Vz. Zeus Ammon. Kz. Poseidon op troon, met een dolfin in zijn rechter en een scepter in zijn linker hand. Tetradrachme.
14	Tenos. Vz. Zeus Ammon. Kz. Tros druiven. Didrachme.
15	Ephesos. Vz. Bij. Kz. Hert voor een palmboom. Tetradrachme.

de 4e eeuw v.Chr. Vrijwel zonder uitzondering gaat het om *saving hoards*. De laat-4e-eeuwse muntschatten bestaan voor meer dan 50% uit munten van Philippos II en Alexandros III. De samenstelling van muntschatten die in de roerige periode rond 280 v.Chr. zijn verstoppt verschilt daarvan niet wezenlijk. Een groot aantal bestaat uit munten van Hellenistische koningen, niet alleen van Philippos en Alexandros, maar ook van Lysimachos, Demetrios Poliorketes en Seleukos. Daarnaast komen munten voor van Athene en bij hoge uitzondering van andere steden, zoals de Thessalische stad Larisa.

Veel munten uit de muntschat zijn afkomstig van steden op Euboia. Wanneer we de samenstelling bekijken van de muntschatten die op Euboia zijn gevonden zien we een aanmerkelijk verschil met de muntschatten uit Thessalië: ze bestaan grotendeels uit munten van een van de vier steden Histiaia, Chalkis, Eretria en Karystos

of uit munten van de Euboïsche Bond. De Bondsmunt was actief in de periode voor 338 v.Chr. en van 304-290 v.Chr.

Datering

De mate waarin de munten slijtage vertonen verschilt aanzienlijk. De meeste slijtage is waarneembaar op de munten van Ephesos, die van Boiotia, Chalkis en de twee munten van Alexandros III. De munten van Karystos, Tenos en vooral die van Histiaia hebben de scherpte van pas geslagen munten en ze vertonen een hoog reliëf. Tot op zekere hoogte geeft de mate van slijtage een relatieve chronologie. We mogen aannemen dat de munten van Karystos, Tenos en Histiaia elkaar qua datering niet ver ontlopen.

Over de datering van het moment van verstoppen of verliezen is alleen bij benadering iets te zeggen. Tetradrachmen van Ephesos zijn gedurende bijna de gehele 4e eeuw v.Chr. geslagen, van ca. 387 tot 301 v.Chr. Op de munten komt een lange reeks namen van magistraten voor, maar zonder gedetailleerde studie is het niet mogelijk een nadere datering te geven. Op grond van de mate van slijtage zal de tetradrachme uit de muntvondst van de Zuidoostpoort zeker niet uit de tweede helft van de 4e eeuw v.Chr. dateren. Nadere studie van de drachmen van Alexandros III is noodzakelijk om de muntplaats en datering vast te stellen. Beide munten zijn tamelijk versleten, evenals de munt uit Boiotia die in het algemeen in de periode 338-315 v.Chr. wordt gedateerd.

Een beter aanknopingspunt bieden de munten van Tenos die weinig slijtage vertonen. Morkholm beschouwt de tetradrachme met een tronende Poseidon op de munten van Tenos als een imitatie van de tronende Zeus op de munten van Alexandros III. Hij geeft daarvoor een datering van 320 v.Chr. De tetradrachme uit de muntschat van de Zuidoostpoort verschilt slechts op detailpunten van de door Morkholm (1991) gepubliceerde tetradrachme: zo luidt het opschrift ΘΗΝΙΩΝ in plaats van TH en is op de keerzijde een tros druiven te zien onder de dolfin in de rechterhand van Poseidon. Beide munten van Tenos zijn weinig versleten en waren nog niet lang in circulatie.

Fig. 1. Keerzijde van een didrachme van Karystos (tek. M.A. Weijns).

De munt van Chalkis heeft op de keerzijde een ster, links van de adelaar. Deze drachme wordt door Picard (1979) gedateerd in de periode tussen 338 en 308 v.Chr. Didrachmen van Karystos, de zuidelijkste stad op Euboia, worden zelden aangetroffen; een aantal is bekend uit schatvondsten. Picard onderscheidt vier emissies; de didrachme met het omschrift KA PYΣ behoort tot de eerste emissie en de andere didrachme met het omschrift KAPYΣTIQN en een monogram tot de derde emissie. Picard dateert deze vier emissies na 280 v.Chr. Dat zou een verschil betekenen van 40 jaren tussen de emissies van de munten van Tenos en Karystos, hetgeen onwaarschijnlijk is omdat de munten van Tenos juist minder slijtage vertonen dan die van Karystos. Aangezien Karystos evenals Chalkis drachmen heeft geslagen tussen 338 en 308 v.Chr., zouden de didrachmen mogelijk ook uit die periode kunnen dateren.

Helaas bieden de overige munten onvoldoende houvast. Voor de omvangrijke series tetrobolen van Histiaia is geen gedetailleerde studie voorhanden. Zij zijn in de periode 338-308 v.Chr. geslagen en vanaf 290 v.Chr., gedurende de gehele 3e eeuw tot de Romeinse bezetting van Euboia in 196 v.Chr. Zonder een nadere studie van de munten van Histiaia is het niet mogelijk de vroege van de late emissies te onderscheiden.

Toch bieden de negen munten van steden van Euboia nog een andere mogelijkheid tot datering. In de periode 304-290 v.Chr. zijn omvangrijke emissies van drachmen geslagen door de Euboïsche Bond. Verder zijn in die periode

in Chalkis munten geslagen door Demetrios Poliorketes evenals twee emissies van Alexander-munten. De drachmen van de Euboïsche Bond komen in sommige muntschatten op Euboia in grote aantallen voor. Zij ontbreken echter in de muntschat van de Zuidoostpoort, evenals drachmen die door de stad Chalkis tussen 290-270 v.Chr. zijn geslagen. Dit zou er voor pleiten dat de munten aan het einde van de 4e eeuw v.Chr. zijn verloren of verstoep.

Van Klein-Azië naar Thessalië

Zowel de vondstcontext van de muntschat als de datering bieden nog onzekerheden. Een mogelijkheid is dat de munten aan het einde van de 4e eeuw v.Chr. verloren zijn gegaan bij de bouw van de stadsmuur van Nieuw Halos. We hebben al gezien dat de muntschat qua samenstelling afwijkt van andere muntschatten die uit Thessalië en Euboia bekend zijn. Vormen de munten van Ephesos, Tenos, Karystos, Chalkis en Histiaia een aanwijzing voor een route die de eigenaar van het geld heeft gevolgd, voordat hij betrokken raakte bij de bouw van de stadsmuur?

Over de stichter van Nieuw Halos lopen de meningen uiteen. Was het Kassandros, koning van Macedonië, of zijn tegenstrever Demetrios Poliorketes? Over de gebeurtenissen in de periode 306-302 v.Chr. zijn we goed geïnformeerd dankzij Diodoros Sikoulos. Na het mislukte beleg van Rhodos in 305/4 v.Chr. zette Demetrios in 304 v.Chr. via de Cycladen koers naar het Griekse vasteland. Hij landde in Aulis, verjoeg Kassandros naar het noorden en bevrijdde Boiotia en Euboia. In 302 v.Chr. zette Demetrios de definitieve aanval op Kassandros in. Hij verzamelde zijn leger in Chalkis, voer langs de kust van Euboia en landde in Larisa Kremaste. Vandaar trok hij over land via de steden Antron en Pteleon naar de Krokische Vlake waar hij tegenover Kassandros een kamp opstelde.

Nog hetzelfde jaar brak Demetrios de aanval af zonder dat het tot een beslissing kwam. Demetrios' vader, Antigonos, riep zijn zoon naar Klein-Azië te hulp en Demetrios voer via de Cycladen naar Ephesos. In de opsomming van steden tijdens de veldtocht in 302 v.Chr. noemt Diodoros niet de stad Halos, zodat we aannemen dat Halos pas na 302 v.Chr. is gesticht.

Fig. 2. De route die Demetrios Poliorketes volgde in 304 en 302 v. Chr.

Door Demetrios bij zijn vertrek of door Kassandros? Helaas breekt het relaas van Diodoros in 301 v. Chr. af en een passage bij Strabo over de stichter van de stad bevat helaas op de kritieke plek een lacune.

De samenstelling van de muntschat uit Halos wijkt sterk af van die van andere muntschatten die in Thessalië en Euboia zijn gevonden. Wanneer we de route van Demetrios bezien dan is er een opmerkelijke overeenkomst met de herkomst van de munten in de muntschat. Een aanwijzing voor de route die de eigenaar van het kapitaal heeft gevolgd voordat hij betrokken raakte bij de bouw van de stadsmuur? Of is de wens de vader van de gedachte? In ieder geval lijkt een 'noordelijke herkomst' onwaarschijnlijk, wegens het geringe aantal munten van Alexandros III en het ontbreken van munten van Philippos II.

Summary

During the excavation of the Southeast Gate of New Halos in 1995 a small hoard was found consisting of 15 silver coins. For the time being

we assume that this hoard was hidden or lost during the construction of the enceinte of New Halos. It is tempting to assume that the coins from Ephesos, Tenos, Karystos, Chalkis, Histiaia reflect the approximate route that was followed by the individual who buried or lost these coins some time during the construction of the wall near the Southeast Gate.

Literatuur

- Morkholm, O., 1991. *Early Hellenistic coinage, from the accession of Alexander to the peace of Apamea (336-188 B.C.)*. Cambridge.
- Picard, O., 1979. *Chalcis et la confédération Eubéenne, étude de numismatique et d'histoire (IVe-Ier siècle)*. Paris.
- Reinders, H.R., 1989. *New Halos. A Hellenistic town in Thessalia, Greece*. Utrecht.